

CHẤM HẾT TRANH TẾT LÀNG CHUỒN !

Phanxipăng*

Tranh Tết dân gian cổ đô Huế, vì rất nhiều lý do, cam chịu suy, rồi cùng đành phải vong: tranh làng Tây Hồ đã biến mất, nay đến lượt tranh làng Chuồn đành chấp nhận vĩnh biệt. Đó là lời báo động đối với rất nhiều làng nghề thủ công truyền thống khắp cả nước hiện thời.

Tranh Tết dân gian cổ truyền của Việt Nam, chủ yếu là thể loại tranh khắc gỗ, in thủ công trên giấy. Bấy lâu nay, dòng tranh Đông Hồ (Bắc Ninh) cùng Hàng Trống và Kim Hoàng (Hà Nội) được đông đảo người hâm mộ ở trong lẫn ngoài nước biết. Thực tế thì các dòng tranh kia thuở xưa chắc chắn phát triển hơn hẳn ngày nay. Càng đáng tiếc khi xã hội vô tình hoặc cố ý làm triệt tiêu nhiều làng nghề tranh mộc bản truyền thống. Chẳng hạn ở huyện Phú Vang, tỉnh Thừa Thiên Huế, làng tranh Tây Hồ nay thuộc xã Phú Hồ đã chìm vào quên lãng. Giờ đây, chỉ nghe các cụ già bảo tranh làng Tây Hồ rất được ưa chuộng dưới thời nhà Nguyễn, chứ hậu thế chẳng thấy di phẩm méo hay tròn, thậm chí ván khắc cũng không còn nguyên một mẫu!

Nổi gót tranh làng Tây Hồ, tranh làng Chuồn vừa cáo chung!

Đặc sản làng Chuồn: tranh chữ

Làng Chuồn, còn gọi là làng An Truyền, nằm cách trung tâm thành Huế chỉ 8km, nay thuộc xã Phú An, huyện Phú Vang, tỉnh Thừa Thiên Huế. Ấy là một ngôi làng cổ, trông ra 2 cái đầm nước lợ - đầm Sam và đầm Chuồn - giàu có cá tôm cua, nên đa số dân địa phương sinh sống bằng hai nghề chính: nông nghiệp và ngư nghiệp.

Đây là quê hương của Đoàn Trưng và Đoàn Trục,⁽¹⁾ cũng là đất phát tích nhiều đại thần từ tộc Hồ Đắc - chẳng hạn Hồ Đắc Tuấn, Hồ Đắc Trung, Hồ Đắc Khải, v.v... Do đó, người địa phương vẫn truyền khẩu: *Họ Hồ mãn quan, họ Đoàn mãn giặc*.

Đặc sản làng Chuồn thường được thiên hạ nhắc nhở gồm rượu gạo và bánh tét. Ai đã ghé An Truyền thì ca ngợi thêm bánh khoái cá kình. Đông người quên bẵng một đặc sản khác của làng Chuồn: tranh Tết.

Chính nhờ truyền thống Nho học, tranh Tết làng Chuồn đã hình thành một dòng độc đáo, bởi tranh đây chủ yếu là **tranh chữ**. Ấy là **trướng, liễn, đối, y môn** bằng Hán tự được khắc gỗ rồi in trên giấy và bán khắp chợ cùng quê để khách hàng mua về treo hoặc dán nhà cửa đón tân niên.

Cách thực hiện tranh Tết làng Chuồn cũng bao gồm 2 công đoạn chính được thao tác bằng tay: in nét đen rồi tô màu. Nền tranh Chuồn thì không

* Nhà báo, Tuần san *Thế giới mới*.

Một bộ liên chữ làng Chuồn với chữ *phước* và đôi câu đối:
Thiên địa tam dương thái / Càn khôn vạn sự xuân.
 Ảnh: Phanxipăng

quét bột điệp, mà dùng màu đỏ, lại chạy màu lục viền quanh biên, phân cách bởi các đường kẻ hoặc hoa văn màu vàng. Đó chính là nguyên tắc bồi giấy: *lòng điệp, kẻ lục, chỉ vàng*. Chữ thể hiện bằng màu đen. Một số họa tiết - như ngũ quả, tứ linh, bát tiên, thập nhi chi, lưỡng long tranh châu, lưỡng long triều nguyệt, v.v... - thì tùy từng motif mà phối màu phù hợp. Hồi xưa, tranh Chuồn sử dụng giấy Đốc

Sơ,⁽²⁾ sau này là giấy báo cũ nhuộm phẩm rồi bồi thành tấm. Trường hợp gặp khách đặt riêng, nghệ nhân có thể dùng vài chủng loại giấy ngoại nhập như giấy điệp, giấy trang kim, giấy xuyên chỉ.

Phổ biến nhất là bức đại tự 福 *phước/phúc* có trang trí hình bát bảo hay bát tiên. Thay vì chữ *phước*, thì có các chữ 祿 *lộc* hoặc 壽 *thọ* hoặc 神 *thần* được trình bày bởi lắm kiểu thức khác nhau - từ chân, lệ, đến triện, thảo. Có những ván khắc còn dựng công tạo hình những chữ ấy, thoát nhìn ngỡ hình vẽ mai với đào, hoặc rồng với phượng, hoặc rồng với cọp, hoặc bộ tứ linh long-lân-quy-phụng.

Kèm theo bức đại tự này là cặp câu đối rời, mang nội dung mừng đón xuân mới, đề cao công ơn cha mẹ và ông bà, đồng thời nhắc nhở lẫn động viên tinh thần con cháu. Ví dụ một cặp, phiên âm:

*Thiên địa tam dương thái,
 Càn khôn vạn sự xuân.*

Theo Kinh dịch, trong 64 quẻ thì quẻ thái - còn gọi địa thiên thái - gồm 3 hào dương, trên là khôn, dưới là càn/kiên. Thái, chữ Hán ghi 泰, mang nghĩa yêu thích, hanh thông, thuận lợi.

Ví dụ cặp khác, phiên âm:

*Tổ đức vĩnh thù thiên tải thịnh,
 Gia phong hàm lạc tứ thời xuân.*

Nghĩa:

*Đức tổ lâu dài muôn thuở thịnh,
 Thói nhà đầm ấm bốn mùa xuân.*

Ví dụ cặp khác nữa, phiên âm:

*Thụ thảo phùng xuân chi diệp mậu,
Tổ tông tích đức tử tôn vinh.*

Nghĩa:

Cây cỏ chào xuân, cành lá thắm,
Tổ tông tích đức, cháu con vinh.

Một tấm liễn bông làng Chuồn với hoa văn chữ thọ. Ảnh: Suy Min

Bộ tranh gồm 3 bức như vừa đề cập được gọi **liễn chữ**, dùng để trang hoàng bàn thờ gia tiên. Lại có **liễn bông** là bộ tranh 4 bức thể hiện các motif hoa quả, hoa diêu, hoa thú theo những chủ đề quen thuộc theo lối tứ bình, như xuân hạ thu đông, mai lan cúc trúc, v.v...

Liễn duỗi dọc, thì y môn xòe ngang và dùng để treo như rèm trước hoặc sau bàn thờ. Trong sách *Tín ngưỡng dân gian Huế*,⁽³⁾ Trần Đại Vinh mô tả tranh giấy ngang này: “Kiểu thức trang trí là lưỡng long triều nguyệt như các y môn thêu, cũng có tua dải mũi đao ở hai bên viền và ở giữa, chia y môn thành 3 ô trang trí.”

Thực tế thì không chỉ lưỡng long triều nguyệt, mà một vài kiểu thức khác cũng được dùng để trang trí y môn như cá hóa rồng, hoa sen biến thành mặt rồng, quy phụng cùng kỳ lân cách điệu, v.v...

Y môn được phân thành 3 hoặc 4 ô tùy thuộc số lượng chữ Hán. Ba chữ Hán thường gặp là *Phúc mãn đường* (Phước đầy nhà), *Đức lưu quang* (Đức tỏa sáng), *Thiện tối lạc* (Làm điều lành được vui nhất). Bốn chữ Hán có *Gia môn khang thái* (Cửa nhà rạng rỡ yên vui), *Phúc lộc thọ thành* (Được cả phước lẫn lộc thọ), *Xuân tùng vĩnh mậu* (Cây thông mùa xuân tươi tốt mãi). Cũng thấy một ít y môn chẳng in chữ; nói chính xác hơn là dùng chữ 壽 thọ và chữ 卍 vạn⁽⁴⁾ tạo hồi văn phân bố quanh mấy hình vẽ mang ý nghĩa biểu trưng như tùng-trúc-mai, rồng-phượng-hạc, bầu rượu-đám mây-pho sách.

Điều đáng lưu ý là tranh làng Chuồn sử dụng nhuộm bảng màu “ngũ sắc Huế”⁽⁵⁾ để tạo lập một dòng tranh dân gian cổ truyền riêng biệt.

Trước kia, từ khoảng trung tuần tháng Chạp âm lịch, tranh làng Chuồn bắt đầu xuất xưởng, chuyển tới chợ gần xa nhằm bày bán. Cũng có những phụ nữ từ nơi khác về làng An Truyền buôn tranh rồi gánh bán rong khắp nẻo. Khách hàng háo hức chọn lựa bộ nọ, bộ kia, sao cho hợp không gian cụ thể từng nhà và hợp với sở thích lẫn ước nguyện của gia chủ. Liễn chữ,

liền bông, y môn năm ngoái đã ngả màu, được lột bỏ, thay bằng đồ mới, sẵn sàng cho buổi lễ rước ông bà về cùng con cháu vui xuân.

Người nghệ nhân cuối cùng của tranh làng Chuồn

Huỳnh Lý - lão nghệ nhân cuối cùng của tranh làng Chuồn. Ảnh: Phanxipăng

Dễ thấy rằng tranh Tết làng Chuồn gắn chặt với phong tục thờ cúng tổ tiên, và đối tượng tiêu thụ mặt hàng này là giới bình dân nghèo khó. Xã hội phát triển, đời sống tinh thần lẫn vật chất ngày càng được nâng cao, những gian nhà tranh vách đất tuềnh toàng hoặc mái lá tường vôi hoen ố dần được xây sửa khang trang, tất nhiên thiên hạ đâu còn chịu dán hay treo những trướng, liễn, đối, y môn bằng chất liệu thô sơ như thế nữa. Vả lại, số người biết và quý chuộng “chữ nghĩa thánh hiền” ngày càng hiếm, nên câu đối lẫn hoành phi chỉ chít chữ Hán kia hỏi còn hấp dẫn được ai? Ấy là những

nguyên nhân khách quan khiến việc sản xuất tranh khắc gỗ ở làng Chuồn đi vào ngõ cụt.

Theo khảo sát của chúng tôi, suốt thời gian qua, tại đất An Truyền, chỉ còn mỗi một nhà bảo lưu nghề thủ công truyền thống này và cũng chỉ làm theo lối tay trái hữu “cải thiện” dịp cuối năm với số lượng thành phẩm cực kỳ hạn chế. Đó là nghệ nhân cao tuổi Huỳnh Lý. Mỗi dịp tết niên, lão nghệ nhân họ Huỳnh đều âm thầm bôi giấy và in tranh trong bối cảnh quá đổi xót xa mà Nguyễn Hữu Thông mô tả qua ấn phẩm *Huế, nghề và làng nghề thủ công truyền thống*:⁽⁶⁾ “Làng Chuồn trong những ngày chuẩn bị Tết⁽⁷⁾ vẫn có hình ảnh ông đồ già hiếm hoi còn sót lại đang miệt mài cho ra đời những bức gấm màu để điểm trang tấm vách nơi làng quê, tạo một chút ấm cúng cho ngày đầu xuân. Người thợ già Huỳnh Lý tiếp tục sản xuất loại tranh này trong cảnh lẻ loi, âm thầm bên cạnh những nụ mai vừa mới nhú. Dĩ nhiên, rất nhiều người trong đám thanh xuân hàng ngày qua lại không biết ông Lý làm việc gì và sản phẩm ấy tiêu thụ ở đâu.”

Lão nghệ nhân Huỳnh Lý chào đời năm Giáp Dần 1914. Sờ soạn những tám mộc bản, người nghệ nhân 98 tuổi thở dài:

- Tính tới Tết Nhâm Thìn 2012, tui không mần tranh đã 6 năm rồi. Chẳng ai nổi nghiệp tui, kể cả con cháu trong nhà. Biết rằng chừ ?

Bao năm qua, ghé thăm nhà riêng của lão nghệ nhân Huỳnh Lý, khách quen biết ắt ngạc nhiên khi thấy khu vực thờ Phật và gia tiên ở gian giữa không dán tranh làng Chuồn, mà treo y môn bằng vải thêu, còn liễn thì vẽ trên tường bằng sơn hiện đại. Trưởng nam của lão nghệ nhân Huỳnh Lý là ông Huỳnh Thế, 71 tuổi khê lác đầu:

- Thuở xưa, cứ gần Tết Nguyên đán, sản xuất tranh mộc bản thủ công thâm đêm măn ngày mà lắm khi không đủ số lượng để giao cho bạn hàng. Hiện chừ, tình hình ngược lại đến mức... tận cùng. Nghĩa là ngày nay, nếu không tính quá ít người cần sưu tầm và nghiên cứu thì chẳng còn ai mua trướng, liễn, đối, y môn bằng giấy nữa. Rứa thì số phận tranh làng Chuồn đã bị định đoạt: đến hồi kết thúc!

Phanxipang

CHÚ THÍCH

- (1) Lãnh đạo cuộc khởi nghĩa Chày Vôi năm Bính Dần 1866.
- (2) Làng Đốc Sơ nay thuộc phường An Hòa, thành phố Huế.
- (3) Nxb Thuận Hóa, Huế, 1995.
- (4) Tuy gọi chữ vạn (Phạn ngữ: svastika) nhưng thực chất đây là một biểu tượng xuất hiện khoảng 16 thế kỷ trước Công nguyên, đã được một số tôn giáo và lực lượng chính trị trên thế giới sử dụng.
- (5) Ngũ sắc chính thống của phương Đông: đỏ - vàng - xanh - trắng - đen. Ngũ sắc Huế: đỏ - vàng - tím - lục - xanh. Có thể tham khảo bài “Những hợp sắc tương phản của Huế thuở trước và ‘đĩa màu ngũ sắc Huế’ ngày nay” của Phạm Đăng Trí đăng trên tạp chí *Nghiên cứu Nghệ thuật*, số 2/1984.
- (6) Nxb Thuận Hóa, Huế, 1994.
- (7) Tết Giáp Tuất 1994.

TÓM TẮT

Làng Chuồn, còn gọi làng An Truyền, nay thuộc xã Phú An, huyện Phú Vang, tỉnh Thừa Thiên Huế. Đặc sản của làng cổ này có rượu gạo, bánh khoái cá kinh, bánh tết, tranh Tết. Điều độc đáo: tranh Tết do làng Chuồn sản xuất bằng phương pháp in mộc bản thủ công là tranh chữ. Ấy là trướng, liễn, đối, y môn bằng chữ Hán, dùng để dán và treo ở khu vực thờ cúng trong nhà.

Trước kia, tranh Tết làng Chuồn được tiêu thụ mạnh. Lâu nay, làng Chuồn chỉ còn một mình nghệ nhân Huỳnh Lý thực hiện tranh chữ truyền thống. Vì rất nhiều lý do, tính đến Tết Nhâm Thìn 2012 thì lão nghệ nhân này không làm tranh đã 6 năm. Tranh làng Chuồn đành chấp nhận cáo chung !

ABSTRACT

A DEADLOCK OF THE “TẾT” PAINTINGS OF CHUỒN VILLAGE

Chuồn village, also known as An Truyền village, now belongs to Phú An commune, Phú Vang district, Thừa Thiên Huế province. Specialties of this old village include rice wine, “Khoái” cake (rice pancake folded in half) with “Kinh” fish (a kind of brackish water small fish), Tết holiday’s cake (cylindrical glutinous rice cake) and Tết holiday’s paintings. Uniquely, Tết holiday’s woodblock printed paintings of Chuồn village are baldachins, scrolls, couplets and frontlets in Chinese characters stuck or hung within the worship place in the house.

Previously, the Tết holiday’s paintings of Chuồn village were sold well; however, only craftsman Huỳnh Lý makes traditional character paintings. For many reasons, up to the Tết holidays of the year of Dragon, 2012, that old craftsman will have given up making paintings for six years. It is admitted that the paintings of Chuồn village is coming to an end.